

ARKEOLOJİ/PLANLAMA VE ULUSLARARASI YAKLAŞIMLAR

Emre MADRAN
Nimet ÖZGÖNÜL

Doç. Dr.,
Mimarlık Fakültesi, ODTÜ
Dr.,
Mimarlık Fakültesi, ODTÜ

Anadolu ve Mezopotamya'daki arkeolojik değerlerin kazılması ve değerlendirilmesi 19. yüzyıl ortalarından itibaren önce yabancı gruplar tarafından ele alınmış, yüzyıl sonunda dönemin Müze Müdürü Osman Hamdi Bey ilk Osmanlı kazılarını başlatmıştır. Cumhuriyet Döneminin ilk düzenli kazısı 1935 yılında Alacahöyük'te başlatılmış, onu diğer bölgelerdeki kazılar izlemiştir.

Bugün ülkemizde yerli ve yabancı bilim adamları tarafından yürütülen arkeolojik kazı ve araştırmaların sayısı 200'ü aşmıştır. Arkeolojik kazı, araştırma, değerlendirme ve yayın etkinliklerinin böylesine geliştiği ülkemizde, arkeolojik değerlerin korunması, geliştirilmesi ve kamuoyunun bilgi ve kullanımına sunulmasında aynı gelişmenin sağlanıp sağlanmadığı sorusuna ne yazık ki olumlu ve doyurucu bir yanıt verilememektedir. Bu olumsuzluğu yaratan değişik faktörlerin arasında, kentsel gelişim planlaması pratiğinde arkeolojik alan ve değerlerin oynaması gereken rolün nitelik ve ağırlığının son yıllara kadar yeterince belirlenmemesi de bulunmaktadır. 1980'li yılların başında ele alınan "Bodrum Koruma Amaçlı İmar Planı"nda, "Mausoleon", "Antik Tiyatro", "Mars Mabedi Alanı" ve kent surlarının bir bölümü "korunması gerekli arkeolojik alan" olarak gösterilmiş, ancak diğer olası değerlerin açığa çıkartılması halinde ne önlemler alınması gerektiği ya da mevcut değerlerin kentin yaşamına hangi önlem ve araçlarla katılacağı konularına değinilmemiştir. Bergama'nın "Koruma Amaçlı İmar Planı"nın arkeolojik alanlarıyla (Akropol

ve Asklepion) beraber bir bütünlük içinde ele alınması gerekliliği, Kültür Bakanlığında 1990'lı yılların hemen başında uzun tartışmalara neden olmuştur. Aksu'nun (Antalya) sadece ve sadece Perge Örenyerinin hemen yanında geliyiyor olması nedeniyle bir "Koruma İmar Planı"na gereksinim duyduğu, bir diğer deyişle ana temanın arkeolojik alanın planlanması olduğu "gerek" ve "yarar" yönünden tartışılmıştı.

1999 yılında bir Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Başkanı, bir beldemizdeki arkeolojik alanların kent yaşamına katılması için yapılan bir dizi toplantının ilkinde ".....arkeolojik alanların özellikle 1. derece olanların planı yapılamaz. Bir planı gerektirecek bir şey yapılmasına da biz izin vermeyiz. Bu alanların da mı komutlarla dolmasını istiyorsunuz" sözcükleriyle sergilediği yaklaşım, önce "planlama"dan, daha sonra da "planlama/koruma" ve giderek "planlama/koruma/arkeoloji" birlikteliğinden ne anladığımızı bir kez daha sorgulamamız gerektiğini göstermiştir. Aslında Kurul Başkanının konuyu bu kısır boyutu ile tartışması ve yorumlamasında yadsınacak bir taraf bulunmamaktadır. 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yasası uyarınca ülkemizdeki kültür ve tabiat varlıklarının korunmasında uygulanacak ilkeleri belirlemekle görevlendirilen "Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu", birçok başka ilke kararının yanısıra "Arkeolojik Sitlerde Koruma Kullanma Koşulları" adı altında da bazı ilkeler belirlemiş bulunmaktadır. Buna göre arkeolojik sitler önemlerine göre üç dereceye ayrılmışlardır.

PLANLAMA
2003/2

Planlama sözcüğünün sadece bir fiziksel planlama olarak anlaşılmayıp, arkeolojik değerleri bilimsel yöntemlerle açığa çıkartmak, korumak, değerlendirmek, düzenlemek ve sunmak evrelerini de içeren bir süreç olarak anlaşılması gerekmektedir.

1. derece arkeolojik sit "korumaya yönelik bilimsel çalışmalar dışında aynen korunacak sit alanları"dır. Bu alanlarda hiçbir yapılaşmaya izin verilmemekte sadece bilimsel amaçlı kazıların yapılabileceği öngörülmektedir. Bu kuralların istisnaları ise şöyle sıralanmıştır:

- Resmi ve özel kuruluşlarca yapılacak zorunlu altyapı uygulamaları yapılabilecektir. Enerji nakil hatları, otoyollar, atıksu tesisleri gibi kesinlikle kamu yararı gerektiren yatırımlar koruma kurulunca değerlendirilebilecektir.
- Sınırlı mevsimlik tarımsal faaliyet devam edebilecektir: Bu husus, mevsimlik tarımın, toprağa en az müdahale gerektiren bir tarım türü olmasından kaynaklanmaktadır.
- Örenyerlerinde gezi yolu, meydan düzenlemesi, otopark WC, bilet gişesi, bekçi kulübesi gibi güvenlik ve sunuma ilişkin altyapı hizmetleri yapılabilecektir.

2. derece arkeolojik sit ise ilke kararında, "korunması gereken, ancak koruma ve kullanma koşulları koruma kurulları tarafından belirlenecek, korumaya yönelik bilimsel çalışmalar dışında aynen korunacak alanlar" olarak tanımlanmıştır. Bu alanlarda 1. derece'nin koşulları aynen geçerli olup, ek olarak alan içerisindeki tescilsiz yapıların onarılabileceği öngörülmüştür.

3. derece arkeolojik sit "koruma-kullanma kararları doğrultusunda yeni düzenlemelere izin verilebilecek alanlardır". Buna göre, arkeolojik değerlerin korunmasının gözetilmesi koşuluyla arkeolojik sit alanlarında korumaya yönelik imar planı çalışmaları yapılabilecektir.

Görüldüğü gibi ilke kararının ilk iki dereceyle ilgili bölümünde bir planlama olgusuna değinilmemiştir. Bir diğer deyişle, örneğin Efes Antik Kentinde ve onun ayrılmaz parçası olan "Artemision Tapınak Alanı" nda ve bunların yakın çevresinde resmi ve özel kuruluşlarca öngörülen zorunlu altyapı uygulamaları, WC, bilet gişesi, bekçi kulübesi gibi güvenlik ve sunuma ilişkin yapılar, gezi yolu, meydan düzenlemesi, otopark gibi açık alan düzenlemeleri yapılabilecek, tüm bu işlemler için bir "planlama" istenmeyecektir. Bugün başta Efes olmak üzere birçok kent içi ya da kırsal nitelikli arkeolojik alanın karşışarşıya kaldığı olumsuzluğun kökeninde planlama ile

olan "akrabalığımız"ın hala istenen "samimiyet" düzeyinde olmaması yatmaktadır.

Planlama, herhangi bir sektörde, üretilecek hizmete ilişkin sürecin değişik aşamalarının tanımlanması, bu aşamaların gerektirdiği veri toplama, değerlendirme ve karar oluşturma tekniklerine ilişkin ölçüt ve yöntemlerin belirlenmesi olarak ele alındığında, ülkenin kültür varlıklarının önemli bir bölümünü oluşturan arkeolojik alan ve yapıların da bir planlama sürecinin konusu olacağı düşünülmektedir. Planlama sözcüğünün sadece bir fiziksel planlama olarak anlaşılmayıp, arkeolojik değerleri bilimsel yöntemlerle açığa çıkartmak, korumak, değerlendirmek, düzenlemek ve sunmak evrelerini de içeren bir süreç olarak anlaşılması gerekmektedir.

Bu sürece ilişkin kimi değerlendirmeler; arkeolojik miras konusunda hazırlanmış bazı uluslararası belgelerden de yararlanılarak yapılmaya çalışılacaktır.

1992 yılında, Avrupa Konseyi bünyesinde hazırlanan ve konseye üye ülkelerin Kültür Bakanları tarafından onaylanan "Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi" Ülkemizin de taraf olmasıyla bir "iç hukuk" belgesi haline gelmiştir. Bir diğer deyişle bu sözleşme imar, çevre ve korumayla ilgili yasalarla eşit yaptırım gücüne sahiptir. Sözleşme, arkeolojik alanların kendine özgü nitelikleri olduğunu vurgulayarak, bu alanlarda gerçekleştirilecek her türlü eylem için aşağıdaki hususlara dikkat edilmesini öngörmüştür:

- Arkeolojik alanların bir bölümü, daha sonraki nesiller tarafından kazılacak "rezerv alan" olarak tanımlanmalıdır,
- Araştırmalar tahrip edici yöntemlerle yapılmamalıdır,
- Kazı sonucu çıkan arkeolojik buluntular, bakım için gerekli önlemler alınmadan açıkta bırakılmamalıdır,
- Arkeolojik değerler in-situ [yerinde] olarak korunmalıdır.

Yine aynı sözleşmede, arkeoloji/planlama ilişkilerindeki temel amaçlar şu şekilde sıralanmıştır. Ancak buradaki öngörülerin daha çok kent içindeki arkeolojik değerler için oluşturulduğu da unutulmamalıdır.

• Arkeoloji biliminin gerektirdiği koşullarla, planlama politikalarında öngörülen gelişmeler belli bir denge içerisinde ele alınmalı ve değerlendirilmelidir,

• İmar planlarının oluşumu ve/ya da değişimi sürecinde, uzmanların görüş alışverişinde bulunmaları istenmeli, alanda yürütülmesi zorunlu arkeolojik bilimsel çalışmalar için yeterli zaman ayrılmalıdır,

• Planlama kararlarına veri oluşturan çevresel etki değerlendirmelerinde arkeolojik veriler göz önünde tutulmalıdır,

• İmar uygulamaları sırasında arkeolojik değerlerin bulunması halinde, bu değerlerin in-situ korunmasına yönelik gerekli önlemler alınmalıdır,

• Arkeolojik alanların halka açılmasına ilişkin olarak yapılacak düzenlemelerde, alanın arkeolojik ve bilimsel niteliklerinin bozulmasına özen gösterilmelidir.

Bu öngörüler, arkeolojik mirasa bakışımızın değişmesi ve olgunun bir arkeolojik kazı boyutundan çıkartılıp çevresel bir boyutta düşünülmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu yönde bakıldığında tüm arkeolojik değerler, niteliği ve ölçeği ne olursa olsun çeşitli etkinliklerin sürdüğü kentsel ve kırsal çevrelerde yer alırlar. Bu nedenle kendilerine özgü sorun ve potansiyellerinin yanısıra, çevrelerindeki diğer sektör kullanımlarından da etkilenmekte ya da bu alanları etkilemektedirler. Bu durumda, arkeolojik değerlerin korunması ve değerlendirilmesinde en uygun durumun gerekliliğinden bahsetmek doğru olacaktır. Bunun sağlanması ise şu kabullerin benimsenmesine bağlıdır:

• Arkeolojik alanların korunması ve değerlendirilmesi süreci, içinde yer aldığı çevrenin gelişmesine karşı olmayıp, gelişmeyi destekleyen ve zenginleştiren bir süreçtir,

• Bu bağlamda, gelişmeden ve planlamadan sorumlu guruplarla, arkeolojik mirasdan sorumlu guruplar, kararlarının tartışılabilir ve değişebilir olduğunu benimsemelidirler.

• Bu yakınlaşmada aşağıda sıralanan davranışlardan kaçınılması, koruma olgusunda aranan dengeleri ve "çok disiplinlilik" i sağlayacağı için önem taşımaktadır:

- Sorun sadece "arkeolojik kısıtlar" açısından değerlendirilmemeli ve salt arkeoloji biliminin gerektirdiği ölçütlerde çözümlenmeye çalışılmamalıdır.

- Arkeologlar, sadece buluntuları çıkartan ve bundan sonraki sorunları başka disiplinlere bırakan bir davranış içinde olmamalıdır. Çünkü, arkeolojik değerlerin bilimsel yöntemlerle açığa çıkarılması, değerlendirilmesi, korunması, sunumu, alan ölçeğinde yönetimi, ilgili disiplinlerin tüm sürece katılmalarıyla gerçekleşebilir.

- Tasarımcılar ve planlılar da kendilerini koruma etkinliklerine zaman ayırmaksızın sadece bir hizmet tanımına bağlı eleman olarak görmemelidirler.

Arkeolojik mirasın korunması ve değerlendirilmesinde tarafların rolünü tanımlamak için hazırlanan bir diğer uluslararası belge, Avrupa Konseyi Kültür Miras Komitesi'nin isteği üzerine bir grup uzman tarafından oluşturulmuş ve Komite'nin 8 Mart 2000 tarihli oturumunda onaylanmıştır. "Uygulamada Uyulacak Esaslar" başlığını taşıyan bu belge, arkeolojik değerler/koruma/planlama ilişkilerinde yer alan değişik "aktörler" in rollerinin belirlenmesini amaçlamakta ve üç değişik grubun bu alandaki rollerini tanımlamaya çalışmaktadır.

1. Kamu Görevlilerinin ve Planlıların Rollerini:

Bu bölümdeki roller yukarıda adı geçen "Avrupa Arkeolojik Mirasının Korunması Sözleşmesi" ne göndermeler yapılarak tanımlanmaya çalışılmıştır. Buna göre:

• Kentsel arkeolojik miras kentin kimliğine yaptığı katkılarla, gerek bu mirasın yer aldığı yöre sakinleri gerekse ziyaretçiler için önem taşır,

• Kentsel planlama sürecinde, önemli arkeolojik kalıntıların olabildiğince yerinde korunmasını yeğleyen bir strateji izlenmeli ve onların bozulmasına ve yokolmasına neden olabilecek olumsuz etkileri en aza indirecek önlemler alınmalıdır,

• Arkeolojik miras bir planlama girdisi olarak düşünüldüğünde sadece önemli yapıların

Arkeolojik değerlerin bilimsel yöntemlerle açığa çıkartılması, değerlendirilmesi, korunması, sunumu, alan ölçeğinde yönetimi, ilgili disiplinlerin tüm sürece katılmalarıyla gerçekleşebilir.

Plancılar, kentsel arkeolojik mirasın neden önemli olduğunu ve neden korunması ve araştırılması için para harcanması gerektiğini çeşitli araçlarla kamuoyuna anlatmalıdır.

değil, tüm alanı oluşturan arkeolojik verilerin değerlendirilmesi esas alınmalıdır,

• Arkeolojik değerlerin yok olduklarında tekrar yerine konulamayacakları bilinmelidir,

• Arkeolojik değerler sadece planlama sürecinde değil, kentsel gelişme projelerinin bütçeleri hazırlanırken ve özel girişimciler tarafından gerçekleştirilecek yatırımlar için izin verilirken de göz önünde tutulmalıdır,

• Arkeolojik mirası etkileyebilecek kararlar alınmadan önce, plancılar bu değerlerle ilgili yeterli bilgi ve önerileri almış olmalıdır,

• Plancılar, kentsel arkeolojik mirasın neden önemli olduğunu ve neden korunması ve araştırılması için para harcanması gerektiğini çeşitli araçlarla kamuoyuna anlatmalıdır.

2. Mimâr ve Girişimcilerin Rollerini:

• Yeni gelişme alanlarının arkeolojik açıdan değerlendirilmesi için gerekli girişimlerde bulunmalıdırlar,

• Önemli arkeolojik kalıntıların hemen kazılması ve açığa çıkartılması yerine onların olabildiğince in-situ olarak korunması yeğlenmelidir. Kazı ancak arkeolojik mirasın varlığının çok açık ve kesin belirlendiği alanlarda ve gerekli parasal kaynaklar bulunduğu yapılmalıdır,

• Arkeolojik araştırmalar için yeterli zaman ve parasal kaynak ayrılması sağlanmalıdır,

• Önemli yapı kalıntılarının in-situ olarak korunması ve sergilenmesi ön planda tutulmalıdır,

• Bilimsel kazı ve araştırmaların bilimsel ve popüler yayınlara dönüşmesinin önemli olduğu unutulmamalıdır,

• Arkeologlar proje grubunun bir parçası olarak görülmeli, yeni tasarım ve uygulama programlarındaki gelişim ve değişimler konusunda bilgilendirilmeli ve böylece arkeolojik girdilerin kentsel eylemlerde etkin olabilmesi sağlanmalıdır.

3. Arkeologların Rolü:

• Bir alandaki arkeolojik değerlerle ilgili tüm bilgileri olabilecek en kısa zamanda ilgili yetkililere ve girişimcilere bildirmelidirler,

• Önemli arkeolojik kalıntıların hemen kazılması ve açığa çıkartılması yerine onların olabildiğince in-situ olarak korunması yeğlenmelidir. Kazı ancak arkeolojik mirasın varlığının çok açık ve kesin belirlendiği alanlarda ve gerekli parasal kaynaklar bulunduğu yapılmalıdır,

• Arkeolojik değerlerin gelişime yeni değerler kattığı, o alanda gerçekleştirilecek yeni tasarımlara da katkıda bulunacağı unutulmamalıdır,

• Araştırma ve koruma maliyetleri gözönünde tutulmalı, yeni gelişim projeleri için öngörülen zaman çizelgelerine olabildiğince uyulmaya çalışılmalıdır,

• Kent içindeki arkeolojik çalışmaların genellikle daha büyük bir projenin parçası olduğu, arkeologların da proje grubunun bir elemanı olduğu hatırlanmalıdır. Bu nedenle tüm arkeolojik çalışmaların belli standartlara, takvime ve maliyetlere bağlı olarak ve bu konulardaki koşulları belirleyen yazılı anlaşmalarla yürütülmesi sağlanmalıdır.

Bu belgelerden anlaşıldığı gibi özellikle kentsel alanlardaki arkeolojik mirasın değerlendirilmesi, korunması, kent yaşamı ile bütünleştirilmesi ve kamuoyuna sunulması alanlarında yeteri kadar "düşünsel malzeme" ye sahibiz. Arkeolojik kazı teknikleri ve çıkan verilerin değerlendirilerek bilim alemine sunulması konularında da uluslararası notumuz oldukça üst düzeydedir. Ancak arkeolojik değer/ koruma ilişkisinin bir "planlama" aracılığı ile düzenlenmesine yönelik etkinliklerimiz nedense istenen düzeyde değildir. Bunun nedenlerine ilişkin birkaç gözlem, sanırım tüm meslek gruplarının bu alana katkısını tekrar gözden geçirmesine yardımcı olacaktır:

• Konuyla ilgili meslek grupları (plancı, mimar, arkeolog, koruma uzmanı, yatırımcı, yerel yönetici, merkez bürokrasisi vb.) aynı "dil"i konuşmamakta hala ısrar etmektedir. Bu husus denilenin anlaşılması gibi tartışmayı ve bilgi alışverişini büyük ölçüde ortadan kaldıran çok "vahim" sonuçlar doğurmaktadır.

• Aynı meslek grupları konuya kendi meslek anlayışları, doğruları, "fanatizm" leri ve varsa kuralları açısından bakmakta ve değerlendirmelerini bu "kısıt" lar içerisinde yapmaktadır. Hemen hiçkimse "koruma/kullanma/ plan-

nen
la-
ası
ra-
liği
m-
er-
ni
a-
le
n
a

lama/ arkeoloji” den oluşan dört sözcüğü aynı anda ve bir bütün içerisinde görmeyi bir türlü kabul etmemektedir (Acaba becerememektedir de denebilir mi?).

• Plan/proje/uygulamanın birbirleriyle özellikle zamanlama açısından doğru ilişkilendirilmesi ve yeterli bir yönetim anlayışıyla ele alınması gereği ortadadır. Bu nedenle özellikle kentsel arkeolojik mirasın da kentin diğer gelişim projeleriyle bir bütünlük içerisinde ve uygulamaların önünde bir engel oluşturmayan bir anlayışla ele alınacağı kabul edilebilir. Ancak bu mirasın ortaya çıkartılması, değerlendirilmesi, bu değerlendirme sonucunda plan ve projelerde gerekli revizyonların yapılması, yatırımların yeniden gözden geçirilmesi, takvim ve bütçe konularında yeni düzenlemelere gidilmesi gibi konularda, özellikle yerel yönetimlerin “acul”

davrandığı, arkeolojik değerlerin korunmasına yeterli zaman ve parasal kaynakların ayrılmadığı da bilinmektedir. Bu husus, genelde kültür varlıklarının özeldense arkeolojik varlıkların gelişmenin karşısında olduğu gibi çağdışı, kasıtlı, doğru ve yeterli bilgilere dayanmayan, çıkarların istenilen düzeyde gerçekleştirilmesinin getirdiği kızgınlığa dayalı “laf salataları” oluşmasına da (ne yazık ki) neden olmaktadır.

• İlke ve kural oluşturucu mekanizmalar (örneğin Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu) arkeoloji/planlama/koruma ilişkileri bağlamında “ne yapılması” değil, “ne yapılmaması” gerektiği konusunda ilke ve diğer yasal düzenlemeler oluşturarak, tarafları yönlendiren bir rol üstlenmemişlerdir.

Özellikle kentsel arkeolojik mirasın da kentin diğer gelişim projeleriyle bir bütünlük içerisinde ve uygulamaların önünde bir engel oluşturmayan bir anlayışla ele alınacağı kabul edilebilir.